

Libertate și responsabilitate. Libertatea face parte din categoria conceptelor corelative, care nu pot fi gândite în lipsa semnificației unui alt concept, astfel că libertatea poate fi gândită doar în relație cu conceptul de limită. Într-o definiție clasică *libertatea este absența limitelor*. În strânsă legătură cu acestea este și perechea de termeni corelativi cauză – efect aplicați existenței. Libertatea este limitată în momentul în care se afirmă că natura sau omul sunt supuși unei relații cauză - efect. **Conceptiile deterministe** presupun că acțiunile naturale sau ale omului nu sunt libere întrucât sunt determinate de o cauză. Teoria despre *determinismul divin* consideră că lumea și omul sunt creații ale divinității care, caracterizată de necesitate în esența sa, predetermină acțiunile ființelor umane. Omul nu este liber să facă ce vrea, ci acțiunile sale respectă providența divină.

Negarea determinismului divin conduce la afirmarea libertății absolute. Omul este *liber* în acțiunile sale; el descoperă însă că aceste acțiuni îl reprezintă. Astfel că omul este, în același timp, *responsabil*.

Determinismul și liberul arbitru.

Necesitatea divină și liberul arbitru¹. Filosofia creștină consideră divinitatea drept entitate creatoare a lumii și a omului. Dacă universul și ființa umană sunt creații divine, este evident că ele nu dețin libertatea de a-și modifica natura. *Libertatea de esență* (a alege propria natură: divină, umană sau animală) nu este posibilă în gândirea creștină, întrucât omul este, o dată pentru totdeauna, "condamnat" naturii de ființă creată. Mai mult, dacă divinitatea are drept esență necesitatea, creația sa va purta amprenta necesității divine. Omul apare astfel constrâns la o esență dată, cât și supus unei necesități inexorabile. Singura formă de libertate este cea a intelectului, realizată prin *conștientizarea limitelor*. Intelectul convertește necesitatea în libertate, prin înțelegerea adecvată a naturii divine. Astfel, omul devine liber în Dumnezeu.

Dacă actele umane urmează necesitatea divină, cum se explică atunci răul, eroarea? Este Dumnezeu responsabil de producerea lor? Pentru a "salva" puritatea a absolută a naturii divine, gândirea creștină (prin Vasile cel Mare, întâi, apoi prin Augustin) recunoaște omului *liberul arbitru*, adică libertatea de a alege între posibilitățile care i se oferă. Astfel, răul și eroarea reprezintă alegeri (greșite) de care omul este direct responsabil. Cu prețul "vinovăției" pentru rău și eroare, omul și-a câștigat libertatea. În concluzie, în filosofia creștină asistăm la o transformare în temeiul libertății: negarea libertății de esență conduce către o asumare intelectuală a necesității; pentru ca, în final, să fie recunoscut liberul arbitru drept caracteristică umană.

Baruch Spinoza (1632-1677) consideră că între Dumnezeu și natură există un raport de identitate. La nivelul lucrurilor, Dumnezeu este în natură, se confundă cu ea; altfel spus, Dumnezeu este imanent lumii: *Deus sive Natura* (Dumnezeu sau Natura). Natura divină nu poate fi decât necesară. Datorită raportului de imanență, natura, adică lucrurile create, sunt guvernate de necesitate. Omul este supus unei necesități inexorabile: *necesitatea divină*.

Dacă prin libertate se înțelege a nu fi determinat de o cauză externă, atunci omul în concepția lui Spinoza nu este liber. Dacă prin *libertate* se înțelege cunoașterea cauzei determinante și acordul dintre propria voință și voința divină, atunci omul, în cadrul necesității divine, este nemărginit de liber. Pentru Spinoza, toate lucrurile create, deci și omul, sunt determinate de cauze externe să existe, să acționeze. Însă numai omul poate cunoaște natura, adică pe Dumnezeu. O cunoaștere adecvată a lumii, a cauzelor care îl determină, deci a planului lui Dumnezeu, conferă omului libertatea. În mijlocul unei necesități, altfel constrângătoare, omul, prin intelect, metamorfozează necesitatea în libertate. Căci intelectul posedă calitatea de a vedea lucrurile sub aspectul veșniciei. Astfel ne descoperim ca moduri (*modus*) ale unei substanțe imuabile și veșnice, Dumnezeu. Ceea ce înseamnă că a ne supune necesității presupune *integrarea, prin cunoaștere, în libertatea lui Dumnezeu*. Omul, așadar, nu este liber ca natură, ci cunoaște pentru a fi liber.

„I. XXIX În natură, nimic nu este contingent, ci toate sunt determinate să existe și să acționeze într-un anumit fel, din necesitatea naturii lui Dumnezeu. XXVI. Un lucru care este determinat să facă ceva a fost determinat în chip necesar de Dumnezeu; iar lucrul care nu este determinat de Dumnezeu nu se poate determina de la sine acțiune. Cu cât știința noastră că totul e necesar se referă mai mult la lucrurile individuale pe care ni le reprezentăm mai clar și mai viu, cu atât este mai mare puterea sufletului.” (Etica)

¹ Teoreticieni ai liberului arbitru: M.T. Cicero (106-43 a.Chr.); Vasile cel Mare (330-379); Augustin (354-430); B. Spinoza (1632-1677); G. W. Leibniz (1646-1716).

Armonia prestabilită. Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) consideră că universul este creat de Dumnezeu conform unei ordini I și unui plan divin. Creatorul universului, Dumnezeu, este rațiunea suficientă și necesară pentru lumea aceasta. Prin urmare, universul este caracterizat de necesitate. Tot ceea ce există este supus *ordinii sau armoniei divine*. Dacă *universul predeterminat* este compus din monade: substanțe simple, indivizibile, ce se poate spune despre *libertatea omului*, libertatea unui agregat (compus) de monade? Omul, prin acțiunile sale, respectă planul divin; însă, spre deosebire de celelalte lucruri și ființe, el se supune predestinării conștientizând ordinea divină. Dar, întrucât prin ordinea divină sunt prescrise categorii de acțiuni și nu *acte particulare*, omul este liber să acționeze în interiorul categoriilor de acțiune, să decidă pentru acte particulare și detalii².

„Căci, în ce privește ordinea universală, totul este conform ei. Aceasta este atât de adevărat, încât nu numai că nimic nu se întâmplă în lume care să fie absolut lipsit de ordine, dar nici măcar nu putem să imaginăm ceva de acest fel.” ... ”orându-și totul, Dumnezeu a ținut seamă de fiecare parte a totulului și în mod particular de fiecare monadă.” ... „Și acesta este mijlocul de a obține toată varietatea câtă este cu putință, dar împreună cu ordinea cea mai mare care se poate....” (*Monadologia*)

RENE DESCARTES (1596-1650). Pentru filosofia creștină, prezența răului și a erorii în lume, în creație, face imposibilă ideea unui determinism divin pentru că ar însemna că Dumnezeu este cauza răului și erorii. De aceea, se afirmă libertatea umană, imperfectă, supusă greșelii, drept cauză adecvată a răului și erorii. Din acest punct de vedere, Descartes consideră condiția umană ca situată între Dumnezeu și neant. Perfecțiunii ființei divine îi corespunde, în plan uman, infinitatea voinței, iar limitarea intelectului poartă semnul neantului. O *voință infinită* presupune o libertate infinită. Pentru Descartes, omul deține posibilitatea de a alege (a nega sau a afirma, a respinge sau a accepta...), adică *liberul arbitru*. Prin voința infinită ne asemănăm cel mai mult naturii lui Dumnezeu; prin urmare, și ființa perfectă divină posedă liberul arbitru. Însă alegerea divină, exercitată asupra creației, poate constrânge libertatea umană? Descartes realizează un compromis între teoriile liberului arbitru și *grației divine*, considerând că libertatea este precedată de cunoaștere. Adică, pentru ca omul, în libertatea sa, să aleagă doar binele și adevărul, el trebuie să cunoască evidența binelui și adevărului din toate alegerile. O astfel de cunoaștere nu se poate realiza decât prin *intelectul luminat de grația divină*. „Principala perfecțiune a omului este de a avea un liber arbitru care îl face demn de laudă sau de dispreț. Dimpotrivă, natura voinței fiind de felul ei foarte întinsă, ne e de un mare folos faptul că putem acționa prin intermediul ei, adică în mod liber, astfel încât să fim stăpânii acțiunilor noastre, căci suntem demni de laudă atunci când le conducem bine (...) tot așa trebuie să ne punem ceva mai mult în seamă din faptul că alegem ceea ce e adevărat, atunci când distingem [adevărul] de fals printr-o hotărâre a voinței, noastre, decât dacă am fi determinați și constrânși printr-un principiu străin.” (*Principiile filosofiei*) „Și cu siguranță că grația divină și cunoașterea naturală, departe de a-mi diminua libertatea, mai degrabă o sporesc și o consolidează ...” (*Meditații metafizice*)

Libertate și voință. Friedrich Nietzsche (1844-1900) consideră că în religia și filosofia creștină, sensul conceptului de libertate este corelativ sensului conceptului de interdicție. Libertatea nu poate fi gândită în afara constrângerii sau a pedepsei. Și aceasta din cauza moralei creștine care echivalează supunerea și penitenta aici și acum cu o redempțiune a sufletului viitoare și fantasmagorică. Nietzsche demonstrează că religia și morala creștine, iluzoriu asimilate principiilor iubirii, sunt, de fapt, născute din *resentiment*. La baza ascetismului, a înstrăinării de realitate, a renunțării la libertate propovăduite de religie, se află dorințe nesatisfăcute de senzualitate, de putere și libertate. Nesatisfacerea acestor dorințe provoacă, compensatoriu, degradarea valorilor râvnite. Originară în păturile plebeie, periferice ale societății, religia creștină, produs al „*voințelor slabe*”, înfierează tot ceea ce nu poate poseda: aristocrația, puterea, libertatea - altfel spus, „*voința puternică*”. Nevroza religioasă, propune Nietzsche, trebuie înlocuită cu apologia *libertății voinței puternice*: noblețea gândirii, jocul infinit al interpretărilor, suveranitatea instinctelor³. Moartea lui Dumnezeu, anunțată de Nietzsche, permite conștientizarea

² Termenul *monadă* semnifică la Giordano Bruno principiul care contribuie la organizarea lucrurilor și funcționează drept condiție a lor, comprimând maximul și minimul; iar la G. W. Leibniz: "monas e un cuvânt grecesc care înseamnă Unitate sau ceea ce este Unu."

³ **Nevroză**: afecțiune psihogenă în care simptomele sunt expresia simbolică a unui conflict psihic între dorință și legi morale.

orizontului nemărginit al libertății umane. Dacă omul este animalul al cărui specific nu este încă fixat, el deține, în schimb, toată libertatea să îl determine.

„De la bun început, credința creștină înseamnă jertfire: jertfirea întregii libertăți, a întregului orgoliu, a întregii conștiințe de sine a spiritului; în plus, ea este o subjugare, a autobatjocorire și automutilare.” ... „Aristocratul simte că el este cel care determină valorile, că pentru aceasta nu are nevoie să obțină încuviințarea cuiva (...) El prețuiește tot ceea ce îi este propriu: o astfel de morală constă în glorifica rea sinelui (...) Aristocratul respectă în propria-i ființă pe omul puternic, stăpân asupra lui însuși.” (Dincolo de bine și de rău)

Indeterminare și responsabilitate

Acțiune și responsabilitate. Sfârșitul secolului XIX și secolul XX sunt perioade marcate de: două concepte: "lume" și respectiv "existență". Omul devine brusc obiectul predilect al majorității științelor. Prin ele, omul cunoaște că există într-o *lume* - proiecție a propriei interiorități - și că această *existență* este unică, irepetabilă, deoarece constă în valorizarea realității după un sistem propriu. Însă, această accentuare a problematicii individualului determină . în câmpul cunoașterii (științifice) un relativism generalizat.

Indeterminarea este caracteristica principală a *lunii* în care trăiește omul secolului XX. Recunoașterea experimentală că fiecare om deține un spațiu și un timp propriu (teoria relativității restrânse a lui A. Einstein), că la nivelul elementelor atomice există relații de incertitudine (W. Heisenberg) introduce, în cadrul fizicii până atunci "absolute", conceptele de hazard, contingență. Ca raportare nemijlocită la realitate, fizica secolului XX (cu deosebire Școala de la Copenhaga) prin aceste descoperiri, garantează libertatea omului⁴.

Responsabilitatea este caracteristica principală a *existenței*; umane în secolul XX. În cadrul unei realități incerte, omul descoperă libertatea în posibilitățile care i se oferă existenței. Întrucât nu există destin sau voință divină și nici necesitate externă, omul este liber să aleagă, să decidă. Fiecare alegere deschide perspectiva unor noi posibilități. Astfel încât, în orice situație, omul este înconjurat de libertate față de care este responsabil. Întrucât fiecare alegere este constitutivă a sinelui, responsabilitatea pentru o anumită decizie: este, în același timp, și responsabilitate pentru propria persoană.

Indeterminare

Rudolf Clausius (1822-1888). Caracteristic gândirii fizicaliste desfășurate până în secolul XIX este tratarea naturii drept un cadru invariabil și veșnic. Natura era asemuită unui mecanism perfect. În acest orizont al gândirii, introducerea conceptului de "*entropie*" de către Clausius provoacă o răsturnare esențială. În termodinamică, acest concept numește ireversibilitatea proceselor fizice. Altfel spus, într-un univers în care toate corpurile se află în mișcare, materia se transformă în căldură; însă propagarea căldurii tinde către o egalizare progresivă, deci spre anularea oricărei mișcări. Universul nu mai este veșnic; viitorul înseamnă *moartea termică a universului*. Principiul al doilea al termodinamicii: "Entropia lumii tinde către un maximum" face predictibilă starea finală a universului. Aceasta se exprimă prin echilibru termic, lipsit de diferențe, de efecte, unde nu se întâmplă nimic. Moartea universului este trăire a plenitudinii omogene a vieții. Deci, consecințele ideii de *ireversibilitate* conținute în conceptul de entropie sunt: natura nu este un mecanism controlabil, ci se sustrage controlului (ireversibilul nu poate fi transformat în reversibil). Pe de altă parte, dacă diferențele fac posibilă activitatea în univers, se presupun anumite structuri de instabilitate. Și, în sfârșit, conștiința ireversibilității confruntă omnia cu trăire a maximă a angoasei și disperării în fața morții.

„Orice activitate se reduce la desființarea neomogenităților ce o generează, adică a propriilor ei condiții de existență, pe scurt, că orice activitate prin definiție, se sortește singură dispariției. Lumea noastră e condamnată la moartea termică. Societățile în care trăim își epuizează resursele, ele sunt condamnate la decădere.” (L. Prigogine, I. Stengers, *Între eternitate și timp*)

⁴ Școala de la Copenhaga, organizată în jurul fizicianului Niels Bohr, consideră că o descriere unitară, independentă a fenomenelor cuantice nu poate avea loc pentru că acestea nu pot fi observate decât din perspective complementare.

Responsabilitate.

Daniel C. Dennet (1941 -) Există două teorii importante despre comportamentul uman: una care oferă *explicații mecaniciste*, de tipul neurofiziologiei care consideră că un anumit act a fost determinat de o contracție a nervilor, prelungită la nivelul mușchilor etc., și o alta care oferă *explicații intenționale*, care justifică un act în termenii credințelor, dorințelor și intențiilor. Însă, o explicație mecanicistă stă a comportamentului elimină problema responsabilității pentru acel comportament; pentru ca explicația intențională să fie singura care dă seama de responsabilitatea subiectului. Pentru Dennett, antagonismul dintre explicația mecanicistă și cea intențională este fals, iar primul pas al argumentului său în favoarea acestei idei este demonstrarea responsabilității mecanismelor ca atare. De exemplu, despre un computer programat să joace șah, se poate afirma că este responsabil în măsura în care acțiunile sale sunt raționale, adică traduce *input-urile* și respectă schema design-ului său. Cel de-al doilea pas al argumentului este discutarea unor cazuri limită ca implantarea unui cip în creierul cuiva. O explicație mecanicistă ar considera acțiunile persoanei respective ca fiind iresponsabile, pe când Dennett subliniază că impulsul la acțiune provocat de acel cip este un factor printre alți factori intenționali. Prin urmare, nu natura impulsului contează ca atare, ci dacă comportamentul este unul rațional sau nu. *Responsabilitatea* se stabilește în funcție de *raționalitatea* sau *iraționalitatea* comportamentului.

„Cred că argumentul împotriva celor ce presupun un antagonism inevitabil între poziția intențională și cea mecanicistă este acum complet. Poziția intențională față de ființele umane, care este o precondiție pentru oricare atribuire de responsabilitate, poate coexista cu explicațiile mecaniciste ale mișcării ființelor umane.” (Eseuri despre libertatea acțiunii)

Albert Einstein (1879-1955). Fizica s-a confruntat deseori cu imposibilitatea de a stabili un sistem de referință unic pentru legile fenomenelor fizice. De aceea a fost indusă *ideea relativității* în câmpul legilor fizice, până atunci universale și absolute. Einstein propune, în absența sistemului de referință unic, drept constantă universală viteza luminii. Pentru a raporta masa unui corp la viteza luminii, masa este considerată drept stare de inerție a cantității de energie. Deci, masa unui corp (la fel ca și alte mărimi fizice) nu este constantă, ea crește sau scade o dată cu viteza este relativă. Inerția caracterizează fenomenele gravitaționale. Fenomenele gravitaționale se produc în câmpuri gravitaționale, care la rândul lor sunt produse de materie. Deci *teoria relativității generalizate* propune un continuum între spațiu, timp și materie, în care corpurile se află într-o permanentă transformare. Configurația corpurilor nu mai poate fi descrisă în termenii fizicii și ai geometriei absolute (drept, plan, vertical), ci presupusă, cu o marjă de eroare, într-o continuă deformare, în zona spațiului curbat, a elipsei. În orizontul filosofiei, descoperirea einsteiniană s-ar putea traduce ca mărturie a absenței cogito-ului absolut și prefigurare a omului-măsură. Această măsură variază în funcție de orizonturile de așteptare ale gândirii, ale afectivității.

„Teoria cuantelor a creat, de asemenea, aspecte noi și esențiale ale realității noastre; discontinuitatea a luat locul continuității. În locul legilor care guvernează indivizii au apărut legi de probabilitate.” ... „Aici [în fizica cuantică], legile statistice sunt date direct. Legile individuale nu sunt luate în considerare (...) Fizica cuantică abandonează legile individuale ale particulelor elementare și enunță direct legile statistice care guvernează ansamblurile.” (Albert Einstein, Leopold Infeld, *Evoluția fizicii*)

Charles Taylor (1931-). Despre responsabilitate și evaluarea acțiunilor umane există două teorii importante: cea utilitară și cea a alegerii radicale. Prima teorie evaluează acțiunile ținând seama de consecințele acesteia și de dorințele imediate care o motivează. Pe de altă parte, teoria alegerii radicale consideră alegerea pentru o posibilitate sau alta ca fiind imposibil de evaluat, fiecare alegere fiind expresia unei dileme morale nerezolvabile.

Spre deosebire de aceste teorii, Taylor gândește *responsabilitatea* ca aparținând sinelui sau persoanei, adică subiectului care evaluează, dorește și, cel mai important, reflectă asupra acțiunilor sale. O persoană responsabilă este un *evaluator puternic*, adică un evaluator care apelează la reflecții calitative asupra acțiunilor, supunându-le interpretărilor contrastante: curajos - laș, bun - rău ... Responsabilitatea îi revine atât pentru sinele care este în acel moment, cât și pentru evaluările oferite acțiunilor îndeplinite. Numai astfel, supunând permanent reflecției propriile evaluări ale acțiunilor, subiectul poate ajunge la o *reevaluare radicală*, o poziție prin care este capabil să arbitreze interpretările de sine rivale, să hotărască asupra sinelui.

„Această evaluare radicală este o reflecție adâncă și o reflecție de sine într-un sens special: este o reflecție asupra sinelui, asupra problemelor sale cele mai importante și o reflecție care angrenează sinele în mod total și profund.” ... „Și acest tip de responsabilitate îl voi susține și nu cea a alegerii radicale, adică responsabilitatea

pentru evaluarea radicală presupusă de un evaluator puternic, care este esențială pentru . noțiunea noastră de persoană.” (Identitatea persoanelor).

Werner Heisenberg (1901-1976). În macro fizică, pentru a determina desfășurarea unui proces mecanic, este necesară precizarea simultană a poziției și a vitezei, într-un anumit moment. Este, oare, posibil acest lucru în microfizică, la nivelul particulelor atomice? Heisenberg demonstrează că nu este posibil să se indice exact poziția și viteza unei particule atomice, deoarece măsurarea poziției, datorită instrumentelor de observație, perturbă cunoașterea vitezei și, invers, măsurarea vitezei face imprecisă cunoașterea poziției. În concluzie, în micro fizică, există întotdeauna o cantitate de eroare în determinarea poziției sau a vitezei, legiferată în *relațiile de incertitudine*. Incertitudinea ia locul cunoașterii fizice exacte de până atunci. Știința, fundamentată pe postulatul determinismului absolut, își descoperă, prin Heisenberg, propria hibă: *indeterminismul*. Libertatea, sub forma contingentei, a posibilității, este prezentă și în știință; mai mult, reprezintă o justificare a actelor libere umane. Dacă se obiectează că trecerea de la microfizică la macrofizică este hazardată, rămâne validă ideea că metoda, în știință, deformează obiectul cercetat. Actul de cunoaștere uman periclitează "în sinele" obiectului și îl modifică în conformitate cu canoanele gândirii umane. Nu se mai cunosc obiecte, ci doar moduri de a fi ale omului (prin cunoaștere) în fața unui presupus exterior. Indeterminismul lui Heisenberg aparține secolului XX și atestă o *schimbare paradigmatică* a modalității umane de raportare la lume

„Am spus chiar de la început că modificările în fundamentele științelor moderne ale naturii ar putea fi considerate un simptom al dislocării fundamentelor existenței noastre (...); pentru prima oară în demersul istoriei, omul se raportează numai la sine pe acest pământ (...) datorită faptului că prin folosirea metodei se schimbă și se transformă obiectul, că metoda nu poate fi astfel despărțită de obiectul ei.” (Pași peste granițe)

Jean-Paul Sartre (1905-1980). Filosofia, până în secolul XX, a tratat ființa umană drept natură sau esență. Între natura umană și natura obiectului nu există mare diferență: ambele sunt deja date, sunt definitive. Sartre va opune acestei indistinții o filosofie. fundamentată pe analiza raportului dintre existență și Neant. În fața Neantului, existența umană se sesizează pe sine ca *posibilitate*: ea se construiește prin fiecare alegere. Proiectul sau viitorul unei posibilități atestă libertatea existențială, caracteristică a ființei umane. Astfel, deosebirea dintre un obiect și o ființă umană este deosebirea dintre esență și existență. În cazul obiectului, : esența precede existența; pentru om, *existența precede esența*, adică primordiale sunt alegerea, libertatea, posibilitatea. Existența este o întâmplare, pentru că are loc numai prin actul alegerii unei posibilități; omul există numai când caută să concretizeze o anumită posibilitate, pe care, în libertatea sa, a ales-o. La Sartre, *posibilitatea* reprezintă matricea care asigură desfășurarea libertății umane. Libertate de care suntem *absolut responsabili*, pentru că alegerea ne aparține și constituie un moment al existenței noastre.

„Dacă, într-adevăr, existența precede esența, acest lucru nu se va putea explica niciodată printr-o referire la o natură umană dată o dată pentru totdeauna; altfel spus, nu există determinism, omul e liber, omul este libertate. (...) Suntem singuri, fără nici o scuză. Ceea ce voi exprima zicând că omul e condamnat să fie liber. Condamnat, pentru că nu s-a creat singur, și, pe de altă parte totuși liber, pentru că, o dată aruncat în lume, el e responsabil de tot ce face.” (Existențialismul este un umanism)

Sigmund Freud (1856-1939) – **Determinismul psihic**. Psihanaliza se intersectează cu sfera psihologiei în domeniul de cercetare: psihicul uman, însă o depășește prin teoretizarea inconștientului - instanță a aparatului psihic care receptează amintiri nedorite, dorințe interzise, izgonite sau refulate din planul conștient. *Inconștientul* este sediul pulsionilor sexuale sau libidoului care caută satisfacere prin apariția în planul conștient. Însă normele socio-culturale interzic aceste apariții, cenzurându-le. În această dinamică reversibilă (conștient - inconștient) constă viața noastră psihică. Tot ceea ce era atribuit hazardului (sau libertății) psihic: erori de citit, lapsusul, uitări de nume etc. care presupuneau accidentul, contingenta își găsesc o puternică *motivație inconștientă*. Acestea sunt, de fapt, compromisuri prin care inconștientul se manifestă deghizat în planul conștiinței. Viața cotidiană deține propria sa psihopatologie: între boala psihică și viața psihică sănătoasă există doar o diferență graduală. Nu vom fi niciodată liberi de povara inconștientului. Psihanaliza dezvăluie sub masca existenței cogito-ului absolut, conștient și responsabil de actele sale, un alt subiect, scindat într-un plan conștient și un plan inconștient, peren și

indestructibil.

„Distincția dintre motivația conștientă și motivația inconștientă odată stabilită, convingerea noastră ne relevă doar că motivația conștientă nu se extinde asupra tuturor deciziilor noastre motorii. Dar ce rămâne astfel nemotivat dintr-o parte își are motivele în altă parte, în inconștient, și rezultă că determinismul psihic se realizează fără lacune de continuitate.” (Psihopatologia vieții cotidiene).

Michel Foucault (1926-1984) – Determinismul cultural. Un fenomen sociocultural poate fi explicat în două moduri: fie prin stabilirea cauzelor și a scopurilor acestuia, fie prin identificarea condițiilor de inteligibilitate care au făcut posibil acel fenomen. Primul demers este unul cauzal; cel de-al doilea este unul structural, întrucât nu caută să explice originea, ci regulile de formare, relațiile dintre structurile fenomenului respectiv. *Structuralismul* promovează un astfel de demers structural; folosindu-se de modelul de analiză al lingvisticii structurale (limba este un set de elemente formale ce se definesc în relație cu celelalte), un fenomen socio-cultural este definit ca un produs al combinației structurilor din interiorul unui sistem⁵. Din acest punct de vedere, omul - constituent al fenomenului socio-cultural - își pierde statutul de subiect cunoscător, principiu al cunoașterii, pentru a fi considerat un element supus legilor sistemului. *Sistemul*, ca infrastructură inconștientă, determină atitudinile, gândurile, ideile umane. Potrivit lui Foucault, aceste sisteme sau episteme, variabile istoric, stabilesc modul specific de a fi al omului și modul acestuia de înțelegere a lucrurilor. Din această perspectivă, libertatea, existența umană creatoare apar ca niște mituri; cuprinsă în limitele sistemului, *libertatea* se reduce la *variabilitatea structurilor unui sistem*. Întrucât omul, supus sistemului, este depersonalizat, desubiectivizat și anonim, libertatea nu există.

„În orice epocă, felul în care oamenii gândesc, scriu, judecă, vorbesc (până și în stradă, în conversațiile și scriptele cotidiene), în chiar felul în care oamenii trăiesc întâmplările, în care sensibilitatea lor reacționează, toată conduita lor este dictată de o structură teoretică, un sistem care se schimbă cu epoca și cu societatea -, dar care este prezent în toate epocile și în toate societățile. (...) Gândim în interiorul unei gândiri anonime și constrângătoare care este aceea a unei epoci și a unui limbaj. Această gândire și acest limbaj au legile lor de transformare.” (Michel Foucault - intervievat de M. Chapsal) „Omul nu a putut să prindă contur în cadrul epistemei fără ca, în același timp, gândirea să nu descopere, deopotrivă în ea și în afara ei (...), o zonă de întuneric, o masă densă și aparent inertă în care ea se află angajată, un negândit, pe care îl conține în întregul ei, dar în care nu se află mai puțin prinsă.” (Cuvintele și lucrurile)

⁵ **Structuralismul** reprezintă o școală de gândire care aplică metoda lingvisticii structurale în analiza fenomenelor sociale și culturale. Gânditori structuraliști: Claude-Levi Strauss (1908-); Michel Foucault (1926-1984); Jacques Lacan (1901-1981); Louis Althusser (1919-1990).